

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ГЕОГРАФІЇ ТА ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

УДК 911.3

ІЩУК С. І., ШПАРАГА Т. І., ГЛАДКИЙ О. В.

РОЗКОЛОТА ГЕОГРАФІЯ

Сучасна географія залишається чи не єдиною наукою, що розділена на дві полярні частини - фізичну та суспільну, які з часом отримують все більші розбіжності свого розвитку та різновекторні напрямки спрямованості пізнавального процесу. Фактично, результатом цього поділу стало паралельне існування різних за своїми об'єктами і фундаментальними засадами дослідження наук, а не лише двох окремих напрямків в середовищі єдиної географії.

Слід визнати, що дана ситуація обумовлена історичною логікою розвитку географії, яка з всезагальності і описовості простору перейшла до його глибокого структурного аналізу та дослідження взаємозв'язків природних чи суспільних комплексів і пережила кількісну революцію [3]. Якоюсь мірою, поділ географії на дві частини був ґносеологічно обумовлений складністю об'єкту дослідження і неможливістю на той час його формалізувати та дослідити в єдиному цілому, у всьому різноманітті його проявів та внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків.

Тому позитивним моментом ґносеологічної детермінації географії став глибокий галузевий системно-структурний аналіз окремих природних і суспільних процесів і явищ. Негативними аспектами такого поділу стало відчуження обох наук, зменшення напрямків їх конструктивної взаємодії та ущербність пізнавального процесу. Фізична географія частково втратила своє прикладне суспільне значення і залишилась переважно на рівні описовості та емпіричного аналізу. Суспільна географія зорієнтувалась на всебічний аналіз суспільно-географічних комплексів, за яких природне середовище виступає лише окремим компонентом, субстратом, який має лише природно-ресурсне значення і відповідні геометричні параметри [7].

Намагання розробити теоретико-методологічні передумови формування "єдиної географії" виникали вже досить давно. Всі вони виходили з парадигми аналізу "взаємодії людини та земного природного довкілля" [10]. До них слід віднести у вітчизняній науці концепції конструктивної географії, антропогенного ландшафтознавства та ноосферну концепцію. Перша з них була покликана оптимізувати взаємодію суспільства і природи в умовах науково-технічної революції на основі розробки власних теоретичних моделей та пізнання закономірностей функціонування природно-суспільних систем [5]. Друга концепція передбачала зосередження географічних досліджень на перетворених, змінених людиною ландшафтах та спільний пошук напрямків вдосконалення системи природокористування [2]. За третьою концепцією, ґносеологічна роль географії полягає у дослідженні специфічної сфери людського існування - "ноосфери", морально-гуманістичної єдності людини і природи, яка є результатом взаємодії біосфери і соціуму [1;4]. В зарубіжній науці ці погляди знайшли відображення у концепції "сталого розвитку", яка являє собою специфічну модель

оптимального співіснування і збалансованого функціонування трьох складових частин: природи, суспільства і економіки. Тобто, сталий розвиток означає такий перебіг процесів життєдіяльності людей, що не призводить до незворотних змін соціального, виробничого та природного середовища існування людини [11;12].

В рамках наведених вище інтегративних концепцій були використані значні зусилля щодо об'єднання географії, розвитку спільних теоретико-методологічних основ дослідження та формування одновекторних прикладних цілей і завдань. Однак, всі вони поступово трансформувались у окремі наукові напрямки, що розвиваються на стику обох географій і не справляють вирішального значення на їх цілісність.

Причини цього криються у необхідності зміни парадигми сучасної географії та формуванні універсального онтологічного об'єкту пізнання, який би охоплював всі географічні категорії, процеси і явища [7;9;10]. Панівна у наш час (особливо в зарубіжній науці) парадигма дослідження взаємодії людини і навколишнього природного середовища, яка складає основу "сталого розвитку", поступово і правомірно заміщується "геосистемною парадигмою" за якою географія спрямована на аналіз територіальної організації і комплексно-пропорційного розвитку всіх компонентів земного світу і їх цілісності та компліментарності [7;10].

Формування та закріплення нової парадигми сприятиме визначенню онтологічного об'єкту дослідження географії. На глобальному рівні ним виступає географічна оболонка, як взаємодія трьох основних сфер: неорганічної, органічної і суспільної. На думку ряду вчених, вона є цілісним природно-суспільним утворенням в якому взаємодіють різні закони "чистої" природи і суспільства [6;7;9;10]. Філософськими аргументами цієї цілісності є принципи монізму і детермінізму. Цілісним є процес освоєння Землі, в основі якого лежать цикли розвитку природного середовища і суспільства, а також обмін речовини, енергії та інформації.

Географічна оболонка, як надзвичайно складний об'єкт дослідження, характеризується поліструктурністю, ізоморфізмом, динамізмом та підпорядковується дії об'єктивних природно-суспільних законів. Тому, методологічна база об'єднаної географії полягає, в прикладному аспекті, у розв'язанні проблеми взаємовідносин суспільства і природи [5], а в загальноносеологічному - у дослідженні всієї системи взаємозв'язків між окремими елементами географічної оболонки. Такий підхід надає об'єднанню географії вагоме теоретико-методологічне підґрунтя і повертає її у русло загальнофілософських онтологічних питань.

На регіональному і локальному рівнях пізнання поверхні Землі об'єктами вивчення географії є географічні комплекси (інтегральні ландшафти), як геопросторові поєднання компонентів усіх сфер Землі, результат диференціації та інтеграції матеріально-речовинних і духовних компонентів навколишнього середовища [5]. Всебічний аналіз таких інтегральних ландшафтів, заснований на пошуку взаємозв'язків природних і суспільних компонентів, складає прикладну мету і завдання географічних досліджень.

Відомий український вчений С. Л. Рудницький ще на початку XX ст. виділив такі завдання географічних досліджень: морфографічне (зовнішній опис процесів і явищ), структурне (опис матеріальних складових), динамічне (опис процесів явищ за часом) і генетичне (розкриття причинних зв'язків між процесами і явищами). Синтезуючи сучасні погляди, М. Д. Пістун, С. А. Мороз та ряд інших вчених

сформулювали елементи об'єднаних географічних досліджень [5;7]:

1. Дослідження територіальної організації (впорядкованості) взаємодіючих компонентів географічної оболонки (або її окремих інтегральних ландшафтів). Передумовами його проведення є характерні ознаки територіальності – ізомерфізм, поліморфізм, зональність та регіоналізм.
2. Дослідження комплексного розвитку взаємодіючих компонентів географічної оболонки, який ґрунтується на системі природно-суспільних зв'язків та процесів і характеризується циклічністю, трансформативністю, компліментарністю.
3. Дослідження пропорційності взаємодіючих компонентів географічної оболонки, яка характеризує їх кількісні та якісні співвідношення.
4. Регулювання взаємодії окремих компонентів географічної оболонки, яке стає можливим завдяки всеосяжності і складності об'єкту дослідження, узгодженій і територіально прив'язаній інформативній базі та застосуванню комплексних методів дослідження (зонування, районування, картографування, моделювання тощо).

Об'єднання географії не обмежується лише загальнометодологічним рівнем. Наступним кроком назустріч повинен стати пошук спільних законів і закономірностей розвитку географічної оболонки та окремих інтегральних ландшафтів, розробка додаткових принципів, спільних методик і методів дослідження, заснованих переважно на кількісному аналізі, широкому використанні загальнонаукових методів, зокрема логіко-математичних і кібернетичних (моделювання складних систем), узгодження понятійно-термінологічного апарату, розробка спільних цілей і завдань дослідження тощо.

Думка про існування певних єдиних законів управління природою та суспільством поширюється вже давно [3]. В географії такими, найбільш універсальними законами, є закони територіальної диференціації та інтеграції, територіальної комплексності і пропорційності та закони розвитку (циклічності, стадійності). Їх глибоке пізнання з природно-географічної та суспільно-географічної точок зору, що буде супроводжуватись наступним загальнофілософським узагальненням, складає основу розвитку сучасної теоретичної бази географії. Конкретним результатом пізнання законів і закономірностей є розробка відповідних принципів. Засновані на їх цілісності, вони сприятимуть збалансованому, компліментарному розвитку інтегральних ландшафтів.

Необхідність узгодження методик і методів дослідження викликана значною розбіжністю пізнавального процесу у фізичній та суспільній географії. Орієнтація на часткові, переважно, неформалізовані методи посилює їх дисипацію (розпорошеність) та ускладнює взаємоузгодження отриманих результатів, їх використання в суміжних географічних знаннях. Напрямами сучасної інтеграції методичної бази географії є не лише орієнтація та традиційні синтетичні методи (порівняльно-географічний, описовий, картографічний, районування і зонування тощо), а глибока формалізація різнопланових географічних досліджень на основі розробки логіко-географічних моделей складних природно-суспільних систем. Такий підхід, здійснений на основі кібернетичних та геоінформаційних технологій, сприятиме формуванню єдиних цілей і завдань дослідження географії, що спиратимуться на спільну методику аналізу інтегрального ландшафту та розробку синергетичних управлінських рішень його оптимізації.

Єдність поглядів на досліджуваний предмет та підходів щодо його вивчення потребує чіткого узгодження понятійно-термінологічного апарату географії. Основою

його вдосконалення, на думку Е. Б. Алаєва, є усунення полісемії, синонімії, неправильно орієнтованих і громіздких термінів, пошук еквівалентів у термінології найбільш поширених іноземних мов, орієнтація на власне географічні (а не запозичені з інших природничих, економічних чи суспільних наук) категорії і терміни [7]. Так, потребують узгодження поняття "комплексу" і "ландшафту" (що вже відбувається в зарубіжній науці), "географічного середовища" і "територіальної системи" тощо.

Таким чином, сучасна географія потребує поєднання своїх фундаментальних засад та пізнавальних можливостей в єдиній науковій системі з метою цілісного осмислення картини світу та формування глибокого практичного змісту наукових досліджень. За С. Рудницьким [7], заснована на цілісності теорії і методології, цілей і завдань дослідження, об'єднана географія стане "мостом між природничими і гуманітарними науками".

1. Баландин Р. К. Вернадский: жизнь, мысль, бессмертие. - М.: Знание, 1988. - 208 с. 2. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. - Вінниця, Арбат, 1998. - 292 с. 3. Дрепер История умственного развития Европы. - С-Пб.: изд-во А. Ф. Маркса, 1875. - 634 с. 4. Муссеев Н.Н. Человек и ноосфера. - М.: Молодая гвардия, 1990. - 351 с. 5. Мороз С. А., Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. Методологія географічної науки. - К.: Заповіт, 1997. - 333 с. 6. Паламарчук М.М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. - К.: Знання, 1998. - 416 с. 7. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. - К.: Вища школа, 1996. - 231 с. 8. Пэко П. Ф. Элементы философии наук. - М.: АО "Универсальная библиотека", 1915. - 224 с. 9. Руденко В. П. Професор Антін Синявський - подвижник української географії. - К.: Видавничий дім "Academia", 1996. - 404 с. 10. Шаблій О. І. Суспільна географія: історія, теорія, українознавчі студії. - Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. - 744 с. 11. Davis Harvey Social Justice and the City. - New York, 1996. - 336 p. 12. Tjeerd Deelstra What is Sustainable development? // Indicators for Sustainable Urban Development. Proceeding of the European Commission Advanced Study Course 5th-12th July 1997, Delft, The Netherlands. - The International Institute for the Urban Environment, Delft, 1998. - P. 59-74.

The current theoretical and methodological problems of "riven geography" are disclosed. The concept of geographic integration is disclosed. The new scientific approaches to methodological, methodical and conceptual unification are proposed.